

Ad fontes

Vizkelety András tanulmányai

Magyarországon a germanisztikának sok évszázados, komoly hagyományai vannak (olyannyira, hogy II. József 1784-ben az immár Pesten működő egyetem tanítási nyelvét nemcsak a németet tette meg, de a bécsi illetékességű Leopold Alois Hoffmann személyében ekkor előbb lett professzora a német nyelvnek és irodalomnak, mint a magyarnak; utóbbi első tanárául csak 1791-ben kapott kinevezést Vályi András). A jelenkori hazai germanisztika nemzetközileg is legismertebb képviselője Vizkelety András professzor, aki 2011-ben töltötte be 80. életévét, és a jeles évforduló alkalmából a Pázmány Péter Katolikus Egyetem Bölcsészettudományi Kara Germanisztikai Intézetének és az MTA–OSZK Res libraria Hungariae Kutatócsoportjának munkatársai kötetbe gyűjtötték írásai egy részét. Nem ez az első tomos, amely tiszteletére napvilágot látott, 2001-ben 70. születésnapján már megjelent egy „szabályos” Festschrift, vagyis a munkásságához kapcsolódó és tanítványai, tisztelői által írt tanulmányok csokra „*swer sînen vriunt behaltet, daz ist lobelîch*”. *Festschrift für András Vizkelety zum 70. Geburtstag* címmel.

Az *Ad fontes. Válogatott tanulmányok – Ausgewählte Schriften* című, illetve alcímű ünnepi kötet Vizkelety András több mint öt évtizedes tudományos munkássága terméséből ad reprezentatív válogatást. A tanulmányok többsége külföldi szakfolyóiratokban, gyűjteményes munkákban látott először napvilágot, így most egybegyűjtve a szélesebb szakmai közönség számára is hozzáférhetővé válnak az írások. A professzort germanistaként, a középkori német irodalom és művelődés kutatójaként tartja számon a nemzetközi akadémiai világ, és az e szakterületen elért tudományos eredményeit elismerve választotta tagjai közé számos külhoni és hazai testület, köztük a Magyar Tudományos Akadémia. Vizkelety András elsősorban kétségtelenül germanista, azonban a középkori német irodalmat nem önmagáért vizsgálja. Annak a hosszú, századokra elnyúló folyamatnak a forrásait tárja fel és elemzi páratlan erudícióval, a társtudományok (kodikológia, paleográfia, liturgiátörténet, egyháztörténet, folklór, művészettörténet) eredményeinek szintetizálásával, amelynek során az egységes latin nyelvű középkori művelődésen belül elkezdett kialakulni az immár kereszténnyé lett „barbár” törzsek népnyelvi írásbelisége, és a hitélethez kötődő egyháziakon túl fokozatosan újabb és újabb, immár világi műfajokat hódított meg a nemzeti nyelvű irodalom. E tág horizontú kutatási program szükségszerűen vezetett el a középkori latin irodalom vizsgálatához és a némethez képest jelentős időbeli késéssel megjelenő magyar nyelvű írásbeliség kutatásához. Ebben az értelemben a magyarországi germanisztika a hazai művelődés jobb és mélyebb megértését szolgáló diszciplína, akár tekinthetjük „nemzeti” tudománynak is, hiszen mint Vizkelety András írja a kötetben: „*A medievisztikának már régi felismerése, hogy az európai koraközépkor története, amibe az írott*

és tárgyi kultúra is beletartozik, nem érhető meg a Német-római Birodalom története nélkül”; a latin és a német irodalom együttélésének vizsgálata „a magyar fejlődéssel összehasonlítva új megvilágításban tüntetik fel a különbségeket és a párhuzamokat” (8. p.). Saját nemzeti múltunk, kulturális örökségünk, Európában elfoglalt helyünk alaposabb megismerését jelentheti tehát a középkori latin és német irodalom, művelődés kutatása, illetve eredményeinek közreadása.

A kötet címe – *Ad fontes*, vagyis vissza a forrásokhoz, az eredeti szövegekhez – tömören és pontosan fejezi ki kutatási módszerének lényegét. Vizkelety András tanulmányai végeztével került – saját kifejezésével – „forrásközelbe”. Az Országos Széchényi Könyvtár Kézirattárában kezdte pályafutását, az intézmény középkori német és latin kéziratái képezték és képezik azt a forrásanyagot, amelyet kivételes kodikológiai, paleográfiai és teológiai ismereteivel feldolgozott. A nemzeti könyvtár állománya mellett az évtizedek során szisztematikusan tárta fel más hazai gyűjtemények latin és német kódexeit, kódextöredékeit is, így napjainkban a hazai kutatók közül alighanem ő ismeri legalaposabban ezeket a forrásokat. Az általa közreadott vagy irányításával készült katalógusok megkerülhetetlen alapkönyvei itthon és külföldön a szak kutatásnak. (*Beschreibendes Verzeichnis der altdeutschen Handschriften in ungarischen Bibliotheken*. Bd. 1–2. Bp.–Wiesbaden, 1969–1973., *Mittelalterliche lateinische Handschriften der Széchényi-Nationalbibliothek*. Cod. Lat. 450–556. Bp. 2007., valamint a *Fragmenta et codices in bibliothecis Hungariae* sorozatban 1993-tól napvilágot látott kötetek.)

A kötet negyven tanulmánya nem a megírásuk időrendjében, hanem öt tematikus elrendezésű fejezetben kapott helyet. Az első két ciklusban olvasható és a középkorral foglalkozó írások képezik a kötet terjedelmének több mint kétharmadát, jól érzékeltetve Vizkelety András tudományos munkásságának súlyponti területeit. Az első rész az *Irodalmak útban a pergamen felé* – ez egyúttal az egyik közlemény címe is. A ciklus 11 írása a középkorban a szóbeliség irodalmává, lejegyzett textussá válásának folyamatát taglalja, illetve itt olvashatók a töredékkutatás kérdéseit tárgyaló és az egyes fragmentumokat elemző írások. A fragmentumkutatás ugyan már a XIX. században elkezdődött, intézményesült formája azonban csak évtizedekkel később, Mezey László kezdeményezésére szerveződött meg az 1970-es években, és az ő halála után vette át 1984-ben a *Fragmentum Codicum* munkacsoport vezetését Vizkelety András. A könyvnyomtatás és a reformáció terjedésének korában fölöslegesnek, elavultnak tekintett kódexek lapjai könyvkötő anyaggá lényegültek át és így könyvként megsemmisültek, ugyanakkor a kötéstáblákban megmaradó és az azokról leválasztott töredékek napjainkban is reprezentálják a középkori kódexállományt. Azonosításuk kivételes felkészültséget igényel, és ugyancsak ritkán, nagyon ritkán kerülnek elő teljesen ismeretlen szövegek vagy a kutatást új szempontokkal gazdagító töredékes textusok, azért erre is van példa. A ciklus több tanulmánya ismerteti a középkori német írásbeliség itthoni gyűjteményekben található töredékes emlékeit, köztük olyan kiemelkedő jelentőségű monumentumokat, mint a Kalocsán található *Cligcs-eposz* fragmentumát vagy az Országos Széchényi Könyvtárban őrzött, 1985-ben beszerzett és a germanisták által az „évszázad felfedezésének” nevezett *Budapester Liederhandschrift*, egy eddig ismeretlen Minnesang-kézirat néhány fennmaradt levelét. A hazai könyvtárakban található német kéziratok és a fragmentumokat rejtő kötetek túlnyomó többsége

egyébként nem a középkorban került Magyarországra, mostani jelenlétük gyűjteményeinkben leginkább a XVIII–XIX. századi könyvgyűjtők vásárlásainak köszönhető. Különösen Jankovich Miklós szerzett meg sok német vonatkozású és nyelvű kódexet, ezek tekintélyes része a karintiai (Ausztria) Millstatt 1088 körül alapított bencés, később jezsuita kolostorából a rend feloszlatása után került a könyvpiacra. A XX. század szerencsés gyűjtője volt Varga Sándor Frigyes; hagyatékából került az OSZK állományába a híres *Budapester Liederhandschrift*. Éppen ezt a kérdést világítja meg a fejezet egyik tanulmánya (*Mittelalterliche deutsche Handschriften in Ungarn*).

A kötet második egysége a *Középkori magyar–német–latin irodalom* elnevezésű; 17 tanulmányt soroltak a közreadók ebbe a ciklusba. Az itt olvasható dolgozatok elsősorban eszmetörténeti megközelítésűek, a középkori szövegekkel mint irodalmi és történelmi művekkel foglalkoznak. Vizkelety András a középkori német és magyar irodalmi műfajok kialakulásánál és a vallásos fordításirodalom kezdeteinek összehasonlításánál figyelmeztet, hogy „nem az abszolút, hanem a relatív szinkronitás figyelembevételével” szükséges eljárni (165. p.). A német írásbeliség egyes műfajokban 300–400 évvel is megelőzte a magyart; a hazai népszerű írásbeliség némethez viszonyított késedelmes kialakulásának a kereszténység felvételének későbbi időpontján túl egyik okaként azt valószínűsíti, hogy a germán népeket térítő ír és angolszász papok sokkal nagyobb toleranciát tanúsítottak a pogány tradíciókhoz, mint a nálunk térítő német, szláv és itáliai misszionáriusok, emiatt jelentősen megnehezítették a népszerű írásos rögzítésének lehetőségét. A ciklus több írása foglalkozik az *Ómagyar Mária-siralom* tartalmazó *Leuveni Kódex* keletkezésével és a kutatás által eddig mellőzött bizonyos részeivel. Akkor kezdhetett el a nyelvemlék és a kódex beható vizsgálatát, amikor a nemzeti ereklyénket őrző kézirat 1982-ben Belgiumból az OSZK-ba került. Már 1986-ban kötetben publikálta addigi kutatási eredményeit („*Világ világa, virágnak virága...*”: *Ómagyar Mária-siralom*), majd 2004-ben látott napvilágot a magisztrális munka, a magyarul és németül közreadó *Az európai prédikációirodalom recepciója a Leuveni Kódexben. Die Rezeption der europäischen Sermonesliteratur in 'Löwenener Kodex'*. A most megjelent jubileumi kötetben külön tanulmány elemzi a kódex egy lehetséges állomáshelyét, a latin nyelvű sermók eredetét és az egyik példázatban olvasható Grál-motívumot. Összegző tanulmány tekinti át a magyarországi lovagkor irodalmát (*Literatur zur Zeit der höfisch-ritterlichen Kultur in Ungarn*), megállapítva, hogy ugyan jelen voltak az Árpád-kortól a magyar királyi udvarban az európai irodalom alkotásai, a magyar költészetre ezek a minták kevésbé hatottak, részben a szóbeliség erős hagyományai, részben pedig a harci erények kultusza miatt. Utóbbi erények magasztalása és a dicső tettek elbeszélése nálunk azonban nem önálló lovagi irodalomként, hanem az oklevelek narratívájában jelent meg. Többek között a *Szent László legenda* kapcsán tárgyalja a nyugati irodalmi és ikonográfiai toposzok hazai ismeretét (*Höfische Legenden und Motive der Brautentführung*). A tanulmányban meggyőző érvekkel bizonyítja, hogy a leányrabló kun harcost viadalban legyőző lovagkirály és az általa megszabadított leány legendában és számos templomi freskón megörökített történetében a nomád-kori hagyomány kapcsolódik a nyugat-európai kulturális toposzokkal.

Az első két ciklusban olvasható tanulmányok képezik a kötet meghatározó részét, a következőkben számszerűen kevesebb dolgozat kapott helyet. A harmadik

egység a *Reneszánsz és barokk* címet viseli. Vizkelety András kutatásai elsősorban a középkorra irányulnak, de több írásában foglalkozott kora újkori művelődési jelenségekkel is. Ebben a részben található az egész kötet címadó írása, az *Ad fontes. Ein Bekenntnis*. Az újkori humanisták, közelebbről Erasmus kapcsán az újkori filológia módszereinek kialakulását veszi számba a szerző, azt, hogy milyen eljárások jelenthetik a filológia „királyi útját”. Erasmusszal és a XVI. századi humanistákkal a hazai értelmiség számos tagja is kapcsolatba került, közülük Oláh Miklós érsek kapcsolatrendszerét vizsgálja Levinus Ammoniuszal könyvekről váltott levelezésének bemutatásával. Levinus Ammonius saját kezével másolt le egy görög könyvet és ajándékozta azt az érseknek; a kódex fennmaradt és ma Pécsen az Egyetemi Könyvtár Klimó-gyűjteményében található (*Libri epistolaeque. Dokumente einer Humanistenfreundschaft*). E ciklusban kapott helyet a Wolfhart Spannenberg 1602-ből származó és Gutenberget magasztaló költeményével foglalkozó forrásközlés (*Ein unbekanntes Loblied auf Gutenberg aus dem Jahre 1602*).

A negyedik rész három közleményt tartalmaz *Német-magyar irodalmi, művelődéstörténeti kapcsolatok* összefoglaló cím alatt. A német és a magyar irodalmi fejlődés időbeli aszinkronitását bizonyítja, hogy Szent Istvánról a mai ismeretek szerint előbb keletkezett német nyelvű legenda, mint magyarul. A magyar nyelvű Szent István legenda évtizedekkel a német után keletkezett, szövege az 1530 körül íródott Érdy-kódexben maradt fenn. A jóval korábbi német legendaváltozatot mutatja be az *Eine deutsche Fassung der Stephanslegende aus dem Jahre 1471* című dolgozat. A magyarokról kialakult németországi (torz)képet vázolja a „*Du bist ein alter Hunne, unmäßig schlau...*” *Das Ungarnbild im deutschen Mittelalter* című írás, a *Pogányok vagy keresztények?* pedig a különböző varázsf formulák, ráolvasások továbbélését, a pogányság és a kereszténység időleges együttélését vizsgálja germán és magyar közegben.

A kötet utolsó ciklusa a *Tudomány- és művelődéstörténet a 18–20. században* címet viseli. A négy tanulmány közül kettő a hazai germanisztika múltját mutatja be (*Über die Anfänge der Germanistik in Ungarn, Altgermanistik in Ungarn aus österreichischer Sicht*), itt olvashatjuk az elhunyt pályatárs, Tarnai Andor felett a Magyar Tudományos Akadémián elmondott emlékbeszédet, végül pedig egy ókori metafora, a kettős út továbbélését vizsgálja a XIX. századi osztrák költő, Eichendorff versében (*Kép és vers: Homo viator in bivio*).

A kötet tanulmányai többnyire az eredeti közlés digitalizált változatai, de akad olyan írás is, amelyik periodikumbeli megjelenése előtt itt lát először napvilágot. A tomus elején olvasható Vizkelety András rövid számvetése életéről, pályafutásáról *Az út vége felé* címmel. A tanulmánygyűjteményt rövid szerkesztői előszó vezeti be, a kötet végén kapott helyet Vizkelety András írásainak válogatott jegyzéke, több mint 170, általa írt könyv és közlemény adata. A tanulmányok első megjelenési helyének jegyzéke zárja a munkát, amelyet Berzeviczy Klára, Jónásik László és Lőkös Péter szerkesztett Sarbak Gábor közreműködésével. A kiadványt a Szent István Társulat jelentette meg a Pázmány Péter Katolikus Egyetem, a Magyar Tudományos Akadémia és az Országos Széchényi Könyvtár közreműködésével.

Vizkelety András e sorok jegyzője által olvasott legújabb írása a *Könyv, Könyvtár, Könyvtáros* 2011. 9. számában jelent meg. Egy egészen különleges évforduló alkalmából, 100. születésnapján köszöntötte Berlász Jenőt, aki az OSZK Kézirat-

tárában 1957-től hosszú évekig munkatársa volt. Közös szellemi habitusa a laudáció szerint a köszöntőnek és a köszöntöttnek a történeti források abszolút tisztelete, a szellemi integritás megőrzése a XX. század viharaiiban és a nemzeti művelődés elkötelezett szolgálata. A recenzens csak azzal a kívánsággal zárhatja írását, hogy Vizkelety professzor úr a különleges személyes évfordulók megélésében is legyen társa Berlász Jenőnek.

(Vizkelety András: Ad fontes. Válogatott tanulmányok. Szerk. Berzeviczy Klára–Jónácsik László–Lőkös Péter. A szerkesztésben közreműködött Sarbak Gábor. Bp. 2011. Szent István Társulat. XVI, 445 p.)

Pogány György

Horváth Tibor emlékezete

A Könyv és Nevelés különszáma

„Az ügyeknek nagy emberekre van szükségük, hogy rendeltetésüket betölthessék. Ugyanúgy, ahogyan a gazdag személyiségeknek ügyeket kell választaniuk, hogy kiteljesíthessék küldetésüket. (...) A magyar könyvtárügy is megtalálta a maga nagy embereit, miképpen a teret kereső nagy kapacitások is ráakadtak az életüket betöltő könyvtárügyre” – írja Papp István annak a kiadványnak az előszavában, amely a *Könyv és Nevelés* folyóirat 2011. évi 4. számának önálló mellékleteként láttat nyomdafestéket, és amely a 2011 júniusában, Horváth Tibor (1935–2011) emlékezetére rendezett *Törzs és ágak* című konferencia előadásainak szerkesztett változatát adja közre. A tanulmánygyűjtemény csak küllemében szerény, tartalmát tekintve valódi Festschrift, amelyben kollégák, tanítványok, tisztelők publikálnak egy-egy olyan dolgozatot, amely választott témájával a nagy előd, a Mester szellemét, kutatásait, munkásságát idézik, azt valamiképp folytatják, kiegészítik, miközben természetesen helyet kapnak az írások között a személyesebb hangú emlékezések, méltatások is.

Horváth Tibornak a könyvtári információs rendszerek kialakításában, megújításában és elterjesztésében csúcstra jutó alkotó életművét saját kutatási eredményeik közreadásával idézi meg az Országos Pedagógiai Könyvtár és Múzeum vezetője, Varga Katalin *Egy információs rendszer és utóélete* című írása, Orbán Éva *Rendszerben gondolkodni...* című írása, valamint Sipos Anna Magdolna *Együttműködés – könyvtári rendszer* című publikációja. Ezek a tanulmányok – túlzás nélkül állítható – továbbgondoló és megújító folytatásai a Mester munkásságának. A füzetnek ez a része eredeti kutatási témák hozadékait adja közre, itt olvashatunk az Olvasás Portálról, a könyvtári munkák folyamatleltáráról vagy épp az országos gyűjtőköri együttműködés múltjáról és jelenéről. Helyet kaptak azután az előadások között a Mester munkásságát feldolgozók, elemzők és értékelők is, ilyen például Balogh Mihályé, aki Horváth Tibornak az iskolai könyvtárakkal kapcsolatos tevékenység-